

Rootsi unistus Venemaa turust 16.–17. sajandil

ENN KÜNG

Alljärgnevat kirjutades mõtlesin paljuskki neile tänastele Eesti poliitilistele jõududele, kes kurdavad meie majanduselu vähest orienteeritust koostööle Venemaaga ja kes näevad Vene turgu loomuliku kohana Eesti kaupadele, eelkõige põllumajandussaadustele, ja vastupidi – meie varustajana kõikvõimalike saadustega. Sellises mõttemallis ei ole teadupärast siiski midagi uut. Ka 1920.–30. aastatel leidis Eestis majandusteoreetikuid, kes sama väitsid. Kolm–nelisada aastat tagasi oli Rootsi–Soome suurriik analoogilise probleemiga seotud, ehkki nende jaoks asetus küsimus Vene turust mõneti teisiti.

Historiograafilistest märkustest ehk niipalju, et Rootsi Moskva-poliitikat ja naabermaade suhteid kaubandusküsimuses on ajaloolased suhteliselt palju uurinud, iseasi, kas piisavalt. Teadusliku diskussiooni selles osas avas 1894. aastal Tallinna jurist ja ajaloolane Thomas Wilhelm Greiffenhagen, kes avaldas artikli "Archangel als Handelsconcurrentin Revels im siebzehnten Jahrhundert" (Beiträge zur Geschichte Ehst-, Liv- und Kurlands). Temale järgnesid juba vene uurijad 19. saj lõpus ja 20. saj alguses, nagu G. V. Forsten, Boris G. Kurc kuni 20. saj lõpul Igor P. Šaskolskijni välja. Ka eesti ajaloolased on andnud tõhusa panuse nii Rootsi–Vene kaubandussuhete kui ka Läänemere ja Arhangelski kaubateede konkurentsi

uurimisse. Esmajoones mainiksin A. Soomi ja H. Piirimäe nimesid. Loomulikult on Rootsi kaubanduspoliitika ja naaberriikide suhted paelunud paljude mitte-vene ja mitte-rootsi autorite huvi. Nimetan siinkohal Klaus Zernacki, Michael Robertsi ja Stefan Troebsti nimesid. Viimati mainitud S. Troebst väärrib eriti esiletõstmist, kuna tema on hetkel viimasena andnud kõige põhjalikuma ja kompaktsema ülevaate Rootsi Moskva-poliitikast 17. saj esimesel poolel. Rootsi oma ajaloolastest väärivad äramärkimist Per Nyström, Ingvar Andersson, Sven Svensson, Karl-Gustav Hildebrand ja eelkõige maailmanimi Artur Attman.

Küsimus Venemaa turust, selle ära kasutamisest ja ka kontrollimisest kerkis Rootsi jaoks esile koos esimeste samudega suurriigi suunas 16. saj keskel ja leidis lahenduse koos suurriikluse hääbumisega Põhjasõja alguses. Seda perioodi Rootsi ajaloos saab mõõta 150 aastaga. Ehk teisisõnu – poolteist sajandit riiklikke programme Venemaa-kaubanduse kontrollimiseks, mida tagantjärele tarkadena võime nimetada ka Rootsi mitte kunagi realiseerunud unistuseks.

Esmakordselt puutus Rootsi Vene kaubandusproblemaatikaga kokku aastatel 1560–1561 liitumisläbirääkimistel

Artikli aluseks on autori ettekanne
Akadeemilise Ajalooseltsi aastakoosolekul
7. jaanuaril 2000 Tartus.

Tallinnaga, kui kuningas Erik XIV esindaja Klas Kristerson Horni ja Tallinna rae saadikute nõupidamistel oli keskseks arutlusteemaks Narva küsimus. Kuningas lubas keelata lüübeklaste jt lääneeurooplaste sõidud Narva kaudu Venemaale, kui Tallinn tuleb Rootsi riigi koosseisu. 6. juunil 1561 vandusidki linna raad ja kogukond truudust Rootsi kroonile ning Erik XIV täitis oma lubaduse. Ainsateks välismaalastele lubatud Vene transiidisadamateks jäid Viiburi ja Tallinn. Viimase nõudmisi arvesse võttes, sõides tsaari vastu, aga ka mõeldes allakäivale Viiburi kaubandusele, takistas Rootsi paarikümne aasta jooksul lääneeurooplaste kaubareise Narva kaudu Venemaale. Ainult lühiajaliselt sundis 1570. aastal sõlmitud Stettini rahu Johan III seda kaubandust sallima.

Veelgi selgemalt tõstatus Rootsi võimudele Vene kaubandusküsimus 1581. aastal Narva vallutamise järel. Rootsile tundus, et sellega on saavutatud ka kontroll Vene väliskaubanduse üle ja Tallinnale üsnagi ootamatult muutis Rootsi vallutusele järgnenud aastatel oma suhtumist Narva kaubandusprobleemi. Kuningas Johan III veendumuse kohaselt pidi piirilinn jätkama Vene kaupade laokohana, nagu ta oli seda tsaarivõimu all. Ka 1583. aastal Venemaaga sõlmitud Pljussa vaherahu nägi ette naaberriikide vahelise kaubavahetuse. Samal 1583. aastal andis kuningas Rootsi merelinnadele instruksiooni Lääne-Euroopa kaupade, peamiselt soola, heeringa ja eri riidesortide veoks Narva. Samuti soositi igati riigi rootslastest alamate ümberasumist äsjavallutatud linna. Viimase soodsaid kaubandusolusid ja alandatud tolle propageeriti eraldi ka Inglise kaupmeestele.

Vastu ootusi tsaari alamad Narva ei tulnud, sest linna kaotamise järel viisid nad oma kaupade laokoha Pihkvasse. Sisuliselt kukkus Johan III kaubanduspoliitika läbi. Narva ei tulnud enam samal hulgal kaupu, nagu näiteks 1560. aastatel. Linna varasemat kaubakäivet ei suudetud taastada. Venemaale jõudmiseks hakkasid lääneeurooplased eelistama teed üle Arhangelski, aga ka Riia, Pärnu ja teiste Poola linnade kaudu. Narva vaesus. Kui Johan III mõistis, et ei suuda realiseerida oma ideed ja hoida Vene kaubandust Narvas, tuligi ta vastu tallinlaste *ajaloolistele nõudmistele* ja suunas 25. augustil 1584 välismaalased taas Tallinna.

Narva-projekti läbikukkumise mõjul sõnastaski Johan III 1580. aastate keskel oma Venemaalt läände suunduva meretee valitsemise programmi.

Sisuliselt oli tegu kahest komponendist koosneva ekspansiooni ja kaubanduskontrolli programmiga:

1) üle võtta Vene puukindlused Koola poolsaare põhjakaldal ja/või Valge mere läänekallas Karjala poolsaarel, et kontrollida ümber Norra ja Nordkapi kulgevat mereteed Põhja-Dvina suudmesse. See kontrollimine ei tähendanud tollide kogumist, vaid põhja meretee tuli täielikult sulgeda, mis Johan III arvestuste kohaselt pidi tooma Vene väliskaubanduse Läänemerele;

2) Johan III püüdis vallutada Soome lahest itta jäävad Loode-Venemaa linnad Novgorodi ja Pihkva, et sel viisil Vene kaubandust Läänemere suunas kontrollida.

Läänemerekaubanduse kontrollimisega kaasnes veel kaks olulist vajadust: 1) peatada 1558. aastal Liivi sõjaga alanud Venemaa ekspansioon läände ja 2) soov rahuldada riigi kasvavaid fiskaalseid vajadusi, teenides Ida-Lääne kaubanduse pealt.

Kuigi esimene eesmärk – peatada Põhja-Jäämere kaubatee – ei olnud teostatav ei sõjaliselt ega ka diplomaatilisel ja teist eesmärki taotledes saavutati edu ainult osaliselt, saatis ometi see Johan III programm Rootsi riiki sisuliselt läbi 1595. aastal sõlmitud Täyssinä, 1617. Stolbovo ja 1661. aasta Kärde rahu kuni Põhjasõjani välja. Kuigi vahepeal tuli loobuda põhja meretee valitsemise ideest ja asendada see nn derivatsiooniprogrammiga, mis nägi ette diplomaatiliste meetoditega Põhja-Jäämere (Valge mere) ehk Arhangelski kaubanduse ümbersuunamise või tagasitoomise Läänemerele. Seetõttu on Rootsi üks nimekamaid majandusajaloolasi Artur Attman nimetanud Johan III *Rootsi Läänemere-poliitika arhitektiks*.

Ajaloolased on seda Johan IIIst alguse saanud Rootsi riiklikku poliitikat hinnanud erinevalt, ehkki kõik on nõus sellega, et vaese, vähese elanikkonna ja hiiglasliku territooriumiga Rootsi–Soome kuningriigi suurriigiks kujunemine 16. sajandi teisel poolel ja edasine areng tulenesid paljuski tema rivaliteedist ja ekspansioonipüüdlustest naabermaade Taani ja Venemaa suhtes.

Erinevalt on selgitatud aga Rootsi riigi motiive, liikumapanevaid jõude ja eesmäärke. On rõhutatud, et Rootsi riigi ekspansiooni taga oli püüd kontrollida Ida-Euroopa välis- ja transiitkaubandust, eelkõige seda osa kaubandusest, mis kulges üle Moskva riigi ja Poola–Lee-du (I. Andersson, P. Nyström, S. Svensson, K. G. Hildebrand, A. Attman). Sama seltskond on välja toonud, et Rootsi finantside nurgakiviks oli võõra kapitali hindamine.

Kuid vanemas Rootsi ajalookirjutuses ei ole seda teesi majanduslikust kasumist kui liikumapanevast jõust eriti aktsepteeritud, vaid esile on toodud riigi julgeolekupoliitilised vajadused (Harald Hjärne, Nils Ahnlund). Selle teesi on üle võtnud ka Sven Lundkvist. On ka mõlemat aspekti ühendatud, s.o nii majanduslikud kui ka julgeolekupoliitilised huvid olid suurriikluse kujunemisel liikumapanevateks jõududeks (K. Zernack, M. Roberts).

Kuid läheme ajas edasi. Ehkki Rootsil ei õnnestunud kaubaliiklust Põhja-Jäämerel sõjaliselt peatada, jäi kehtima Johan III programm, et riik peab tegema kõik selleks, et Arhangelski kaubandus tuleks tagasi Läänemerele. Nagu öeldud, Rootsi sõjaliselt edu ei saavutanud ja 1617. aastal sõlmitud Stolbovo rahu järel saabus rahumeelse diplomaatia periood. Stolbovo rahuleping oli selles mõttes kasulik Rootsile, et Venemaa lõigati Läänemerest ära umbes 20 kilomeetrit laia maaribaga. Loodeti, et kui mõlemad pooled täidavad rahulepingu kaubandussätteid ja Rootsi alamad saavad tegutsemisvabaduse Venemaal, tuleb Vene kaubandus loomulikult teel Läänemerele tagasi. Need Stolbovo rahulepingu kaubandusalased sätted nägid ette:

1) §14 määratles kaubanduse üldised põhimõtted, garanteeris mõlema riigi kaupmeestele vastastikkult teineteise maades kauplemis- ja reisimisvabaduse. Nii võisid venelastest kaupmehed vabalt Rootsi alamatega Stockholmis, Tallinnas, Narvas ja Viiburis kaubelda. Venemaal olid sellisteks linnadeks Moskva, Novgorod, Pihkva ja Laadoga.

2) Rahulepingu §15 nägi ette kaubahoovi- de ehk õuede rajamise koos nende territooriumil kehtiva usuvabadusega. Oluliseks piiranguks Vene kaupmeestele oli asjaolu, et Rootsi linnades viibides võisid nad ainult kohalike kaupmeestega kaubelda. Igasugune

tulutoov otsekaubandus näiteks madalmaalaste jt võõrastega oli neile Stolbovo lepingu sõlmimise järgselt veel keelatud. Hiljem Rootsi loobus sellest nõudest, kuna 1648. aastal vastu võetud Tallinna, Narva ja Nyeni ühtne tollikord lubas tsaari alamatel väliskaupmeestega otse suhelda.

Tegelikult ei leidnud need Stolbovo rahulepingu ideed täies ulatuses ellurakendamist. Perioodi 1617–1656 osas võime tõdeda, et Moskva reageeris külmalt Rootsi püüdlustele juhtida Vene kaubandus Läänemerele. Tsaar, suurettevõtjad *gostid* ja teised Ida-Lääne kaubandusest huvitatud Vene kaupmehed ajasid meelsamini oma väliskaubandusäri madalmaalastega meteoroloogiliselt, kliimaatiliselt, navigatsiooniliselt ja isegi majanduslikult halvemates tingimustes olnud Arhangelskis, kuid samas ainsas venelastele välismaalastega otsekaubandust võimaldanud kohas. Seega eelistasid venelased oma kontrolli all olnud Arhangelskit rootslaste poolt vahendatud ja ka kontrollitud Soome lahe linnadele.

Kui Rootsis mõisteti, et ainult diplomaatliste meetoditega ei ole võimalik Stolbovo rahulepingu põhimõtteid juurutada ja Venemaa väliskaubandust Läänemerele tuua, asus riigikantsler Axel Oxenstierna välja töötama kaubandusõiguslikke ja tollireforme. See 1640. aastatel alguse saanud uus majanduspoliitika, mis tugines ikkagi samale eespool kirjeldatud Johan III ideele, oli sisuliselt kombinatsioon sundusest ja stiimulist ning surve- ja peibutusvahenditest. Kui varem oli tehtud eelkõige panus tsaari alamate Läänemerele meelitamisele, siis nüüd sai sama oluliseks alternatiivse meretee ja sellega kaasnevate mugavuste tutvustamine lääneeurooplastele.

1640. aastad oli aeg, kui Rootsi uue Moskva-poliitika väljatöötamiseks, Venemaa kaubandustingimuste tundmaõppimiseks ja Läänemere-kaubanduse elavdamiseks hakkasid oma ideid riigivõimudele pakkuma juriidiliselt haritud ja kaubanduskogemusi omavad majandusteoreetikud. Neile sekundeerisid regulaarsete raportitega Moskvast, Novgorodis ja Pihkvas resideerinud Rootsi kaubandusesindajad ehk kommersfaktooriad. Viimaste tegevuse koordineerimiseks taastati 1651. aastal Stockholmis kuninglik kommerskolleegium.

Kui 16. sajandi lõpus ja 17. sajandi esimesel kolmandikul oli Rootsi valitsus Venemaa-kaubanduse laokohana seostanud Tallinnat, siis 1640. aastateks oli lõplikult selgunud, et omaaegne õitsev hansalinn on majanduslikult stagneerunud ja takistab uue kaubanduspoliitika ellurakendamist. Riigivõimudel ei olnud võimalik otseselt Tallinna ajalooliste õiguste vastu minna, seda takistasid linna liitumisel Rootsi riigiga Erik XVI poolt garanteeritud privileegid. Riigil tuli keskaegsete kaubandustavade murdmiseks appi võtta kaubemad abi nõud. Esimeseks sammuks oli Nyeni rajamine Neeva jõe suudmesse ning talle laolinna õiguste andmine 1632. aastal. Tegelikult oli Nyen mõeldud konkurendiks ka Narvale.

1640. aastate keskel võeti ette kaubanduslikud ja õiguslikud reformid Narvas. Kuna Narva oli sõjaliselt vallutatud, siis tema varasem autonoomia tühistati ja nagu Ph. von Krusenstiern väljendas, võis seda linna vajadusel soovitud suunas vormida nagu vaha. Esimeseks sammuks oli Narva avamine väliskaubandusele. 13. oktoobrist 1643 võimaldati lüübeklastel nii Tallinna kui ka Narva sadamat külastada, sealseid pakkhooneid kasutada, kõiki kaupu hulgi (*en gros*) kodanikkonnale müüa või neid sadamaid ainult läbiveoks kasutada. Sisuliselt oli väliskaupmeestele lõplikult antud vabadus sõita Venemaale üle Narva selleks Tallinnas vahepeatust tegemata.

Järgmine samm oli Narva, Tallinna ja Nyeni liitmine 1648. aastal ühtseks kaubanduspiirkonnaks ühtse kahele protsendile alandatud tollimääraga. Mõlemad mainitud reformid olid suunatud Ida-Lääne transiitkaubanduse edendamisele, kusjuures 1643. aasta leping lüübeklastega sisaldas viimastele kohustust aidata Rootsil Vene kaubandust Läänemerele tagasi tuua, milleks neile anti isegi kümneaastane tähtaeg.

Reformiti ka Narva magistraati. Selle koosseisu laiendati ja 1644. aastal määrati raadi juhtima kuninglik bürgermeister – Jakob Foug – kes oli üks esimesi juristiharidusega persoon Narvas. Ta oli oma õpingute käigus külastanud ka Lääne-Euroopa suurlinna. Foug moodustas raes kolm kolleegiumi, millest üks oli ette nähtud otseselt linna kommertstegevuse ja transiitkaubanduse edendamiseks. Sama ideoloogia kohaselt moodustati 1651.

aastal Eesti- ja Ingerimaa kommersdirektori koht ja 1653. aastal sai Narva endale linnusekrahvi. Need ametikohad täitis Ph. von Krusenstiern, kes oli vaadeldaval perioodil üks paremaid Venemaa olude tundjaid. Narva arendamisel oli otsustav ka Ivangorodi linna õiguste tühistamine ja selle elanike suunamine üle jõe.

Samuti leidis Axel Oxenstierna, et Rootsi ja selle ülemereprovintside linnades valitsevad kapitalinappuse ületamiseks tuli asutada kohalike ja väliskaupmeeste ühiseid laeva- ja kaubakompaniisid ning manufaktuure. Näiteks tegutses aastatel 1651–1657 Stockholmis Moskva kompanii, 1653. aastal püüti ellu kutsuda Narva kompaniid jne. Niisama oluliseks peeti rikaste uuskodanike meelitamist tulla elama Rootsi linnadesse, millega kaasnes eraldi propaganda välismaalaste juures.

Nii ei tehtud panust enam ainult Stolbovo rahulepingu tingimuste ellurakendamisele, Rootsi alamatele soodsate kauplemistingimuste saamisele Venemaa linnades ja venelaste toomisele Läänemerele, vaid ka lääneeurooplastele, et nad valiksid Arhangelski asemel Läänemere-tee.

Axel Oxenstierna reforme võimaldas paljuski ellu viia venelaste muutunud suhtumine välismaalastesse oma maal. Vene suurkaupmehed suutsid tsaar Aleksei Mihhailovitši mõjutada sedavõrd, et see tühistas kõik vöörastele antud privileegid, nagu see näiteks juhtus inglastega 1649. aastal. Teoreetiliselt võisid väliskaupmehed alates 1654. aastast sisse- ja väljaveokaupu ainult Vene piiri- ja sadamalinnaades range kontrolli all vahetada. Vene siseturg reserveeriti ainult tsaari alamatele.

1640. aastate järel saabus Rootsile aga kaoodatud edu. Veel enne Vene–Rootsi sõja puhkemist 1656. aastal elasid mõlemad riigid üle üllatusliku kaubandusbuumi. Kuid selle taga ei olnud siiski ainult Rootsi reformid, vaid hoopis esimese Inglise–Madalmaade meresõja mõju (1654–1656), mis sulges laevaliikluse Põhjamerel ja, nagu kaasaegsed suure imetusega täheldasid, hakkas siis piirilinna Narva saabuma kaubaartikleid, mida varem seal ei tuntud.

1656. aastal puhkenud Vene–Rootsi sõda oli sisuliselt Venemaa katse revideerida 1617. aastal Stolbovo rahu seisukohti. Vaatamata

**Wahlgebohrne/WohlEdle/ Vest/ und Danhaffte/
Sämpel. dieses Kirchspiels Eingessene.**

Enenselfen kan nicht unwillig seyn/was
massen auf Jungsten Land/ Tage/ auf Ihrer Königl.
Majest wegen der erwartenden grossen Keisslichen Le-
gation, Allergnädigst eingekommener rescript verab-
redet worden/dass in erwähneter grossen Legation durch
Ertrag/ und verpflegung eine gewisse reparacion von
denen innerleiden Herrn Land Kästen verfertigt werden solte.
Nach dem nun selbige angefertigt/ und dabeneben beichtet wor-
den/dass die am wege/ ne die Legation durch fahrt/ nach an-
gehenden Kirchspiele/ vorwurte dieser mit eines ih/ nach ihrem
beiden/ untreuer Verschlen ober Geld/ wenlich in Hader Polier
Courant vom Pater Zupfensch/ geben und an den Kirchspiele Com-
missariamben Abzihen. von der es hin reidernumb
den Ober-Commissario Herrn
Zutillen und sich bey selbigen/ was für verschlen auf ihrem Kirch-
spiele gegeben werden sollen/ erkundigen war/ liefern sollen. Als
werden von Dörfften und Ambteswegen nicht allein alle und jede
dieses Kirchspiels Eingessene/ dass Eie/ falls Eie zum Gelde
wehlen selbigen fort an den Commissarien abliefern/ im fall Eie
aber die verschlen lieber geben wehlen/ selbige allemahl dergestalt
parat halten/ dass Eie in continenti auf anfordern abgeben
werden können/ sondern auch bemelter Kirchspiele Commissa-
rius/ dass Er gedachten Ober-Commissario in allem/was Er/ ha-
bender oder nach von ihm begheben wird/ an die hand gehet/ so
wohl das Geld/ als Verschlen/ worzu die Eingessenen wehlen/
auf des Ober-Commissarii begheben/ nicht den Sämpel/ wehlen/
weil man noch seine Last/ wie fiart/ sit seyn/ erhalten/hierarchist
ein Verschlag folgen soll/ abfordere/ und an begheben Ort und
Stelle/nicht einen richtigen auffgah/ wez gegeben oder nicht/ liefern/
hie mit erwähnen/ und Ein jeder dahin situngdeschheit anbringe.
Die Sämpellich des hochstien Edigah empfindend. Newall Edigah
den 21. Maii. 1683.

Johan Christoff Schedingh,

Eestimaa asekuberneri ja Tallinna asehalduri Johann Christoph Scheidingi teadaanne, et seoses Vene saatkonna reisiga läbi provintsi tuleb nende ülalpidamiseks anda moona või raha. Tallinnas, 21.05.1683

venelaste esialgsele sõjalisele edule taastas 1661. aastal sõlmitud Kärde rahu sõjaseelse olukorra, säilis ka Rootsi seisukohast oluline Venemaa äraloigatus Läänemerest.

21. juunil 1661 allkirjastatud ja *igaveseks* nimetatud Kärde rahulepingus käsitles kolmekümnest paragrahvist kokku seitse otseselt või kaudselt kahe maa vahelisi kaubandusküsimusi. Kõige olulisemaks punktiks oli rahulepingu 10. paragrahv, milles Stolbovo rahu vaimus deklareeriti, et kahe maa vaheline kaubaliiklus on vaba ja takistusteta. Rootslastele oli Venemaal lubatud terve rida kaubalinna, alates Moskvast, Pihkvast ja Novgorodist kuni väiksemate kohtadeni välja. Rootsis oli venelastele kauplemiskohtadena ette nähtud Stockholm, Riia, Viiburi, Tallinn ja Narva koos terve Ingerimaa, Käkisalme lääni ning Nyeni linnaga. Samuti deklareeriti rahulepingu selles paragrahvis, et mõlema maa kaupmehed võisid liikuda ka teistesse Rootsi ja Venemaa

piirkondadesse. Ometi tekkis just selle lisa-klausli elluviimisel peagi suuri arusaamatusi.

Rahulepingu kohaselt lubati kaubelda ainult vastava maa alamatega, s.t teiste välismaalastega oli igasugune kaubandussuhtlus keelatud. Ainult Soome lahe linnades ei saanud Rootsi seda keeldu tsaari alamate osas rakendada, kuna eelpool viidatud 1648. aasta tollikorda sätestas vastupidist.

Ida-Lääne transiitkaubandusele, sisuliselt ka Soome lahe linnadele oli eluliselt vajalik §18 lülitamine rahulepingusse, millega Lääne-Euroopast saabunud Venemaa kaupmeestel, aga ka arstidel, habemeajajatel ja käsitöölistel, lubati liikuda üle Rootsi valduste Venemaaale.

Kokkuvõttes oli Kärde rahu kompromiss. Venemaa oli sunnitud rahu sõlmima tänu jätkuvalt pingelisele olukorrale Ukrainas ja sõjaseisukorrale Poolaga. Tsaar ei suutnud jätkata ekspansioonipoliitikat Rootsi suunal.

Seega oli rahuleping paljusk deklaratiiivne ja arvestas eelkõige hetke reaalsuhtluse olukorda. Kahe maa vahelise edasise kaubanduse käigus ilmnesid peagi lepingupunktides leiduvad vastuolud. Ometi kohe rahu sõlmimise järel oli Rootsi pool täis optimismi, prognoosides heade suhete laienemist ka kaubanduse valdkonda.

Rootslaste optimismi tõendavad ilmekalt 27. juulil 1661 Philip von Krusenstierni poolt kirja pandud mõtted Tallinna, Narva ja Nyeni eeldustest ja võimalustest Kärde rahu järel tuua Vene kaubandus tagasi Läänemerele. Krusenstiern oli Kärdes saavutatud kaubandustingimustega äärmiselt rahul. Ta leidis, et Rootsil õnnestus oma alamatele Venemaa turud avada laiemalt kui kunagi varem. Lepingu kohaselt oli rootslastel nüüd õigus takistamatult reisida tsaaririigi aladele, kuhu varem ei oldud jõutud, ja tuua sealt Läänemerele igasugu kaupu. Kuna oli tekkinud reaalne võimalus Arhangelski kaubandus ümber suunata Soome lahte, siis tuli tema arvates kiirelt jätkata Tallinna, Narva ja Nyeni seniste kaubandustraditsioonide reorganiseerimist, et need ei oleks *igaveseks* elluviimisel taksituseks. Vanadest traditsioonidest kinnihoidmise pärast sai kõige suurema kriitika osaliseks Tallinn. Seda isegi sellisel määral, et Krusenstiern prognoosis Tallinna vastuseisust tuleneda võimalik arusaamatusi Rootsi ja Vene suhetes.

Ihrer Königl. Majest. zu Schweden beordneter Gouverneur über das Herzogthumb Esthen
und die Stadt Reval/ wie auch General-Major von der Cavallerie

ROBERT LICHTONE,

Freyherr zu Mischafen/ Herr auf Zerowet und Peremmi.

Sehe hiemit allen und jeden dieses Herzogthumbs Esthen vom Adel und Eingeseffenen/
nächst freundlichen Grusse / zuvernehmen: Was geschalt zwischen Ihrer Königl. Majest./ unserm allergnädigsten
Könige und Herrn / und Ihrer Tzaar. Majest. Majest. durch beiderseits hoher Potentaten große und vollmündige
Legaten unter andern auch dieses vorabhandelt und geschlossen worden / das alle Streitsachen so beyderseits auf
und an der Grenze wohnende Unterthanen gegen einander haben / von der nun einziehenden Maji Monats ange-
ordneten. Commission bey Wajsch Narwa geschlichtet und abgescholffen werden sollen. Wann nun höchstgedachte Ihre
Königl. Majest. durch dero Rescript allergnädigst befehlen / das solches jedermännlichen von dieses Gouverna-
ments Eingeseffenen/ damit Sie / wie oberwähnet / mit ihren habenden Beschwerden und Klagen an obbenannten Orte / bey dero darzu
verordneten Hn. Hn. Commissarien einkommen und sich angeben können / fund zu machen: So habe höchstgedachten gnädigen Königl.
Befehle zur schuldigen Folge von Obrigkeit und tragenden Ambts wegen hiedurch allen und jeden solches andeuten / und dabeneben
ermahnen wollen / das einjeder / so von dieses Landes Einwohnern über höchstgedachte Dero Tzaar. Majest. Majest. Unterthanen ein-
ge Beschwerden zuführen / befügt / so bald er der Herren Commissarien Dorthin / künfft auf der Grenze und zu Wajsch Narwa / ver-
nimbt / sich mit gedachten seinen Beschwerden bey hoch- und wohlbenannten Königl. Hn. Hn. Commissarien angebe / und deroelben
fernere Verordnung abwartet. Wornach sich also einjeder richtet. Datum Reval Schloß / den 11. Maji Anno 1685.

ROBERT LICHTONE.

Eestimaa kubneri Robert Lichtone teadaanne, et neil, kellel on kaebusi tsaari piiriäärsete alamate vastu, peavad need esitama Vasknarvas kokku tulevale piirikomisjonile. Tallinn, 11.05.1685. EAA, 1-2-33

Rahulepingu sõlmimise järgne aeg näitas aga selgelt tsaari soovimatust Rootsi kaubanduspiüdlustele vastu tulla. Juba esimesed rahuaegsed läbirääkimised 1662. aasta kevadel Stockholmis ja Moskvast jooksid ummikusse. Samuti oli Vene pool hakanud takistama mitmete kaupade vedu Rootsi valdustesse. Mainitud keelu taga oli 9. veebruaril 1662. aasta ukaas, millega kuus olulisemat Vene eksportkaupa – lina, kanep, potas, pajutuhk, juhtnähk ja rasv – kuulutati tsaari monopoliks. Ehkki seda otsust põhjendati sõdade tõttu tühjenenud riigikassa täitmise vajadusega, oli tsaar astunud esimese tõsise sammu nn Kärde rahu vaimu vastu. Sisuliselt tegelesidki nii Rootsi kui ka Venemaa järgneval pea nelikümmend aastat väldanud rahuperioodil Kärde rahulepingu sätete enda kasuks tõlgendamisega. Tsaari ukaasi järel hakkas Rootsi keskviimudele üsna massiliselt saabuma Venemaal kauplevatelt alamtelt kõikvõimalikke kaebusi nende tegevus- ja liikumisvabaduse piiramise, kaupade konfiskeerimise ning linnadest väljaajamise kohta.

Uusi pingeid Rootsi–Vene kaubandussuhtesse tõi 1667. aasta. Nimelt võeti siis Venemaal vastu proteksionistlik Vene turgu kaitsev nn uus kaubandusmäärustik, mis reguleeris nii riigi sise- kui ka väliskaubandust ja kaitset Vene kaupmeeste huve välismaalaste konkurentsi vastu. Nimetatud kaubandusmäärustikku on õigustatult loetud merkantilistliku majanduspoliitika esimeseks ilminguks Venemaal. Sisuliselt oli Venemaa kaubandus kuni 1640. aastate lõpuni peaaegu eranditult passiivse iseloomuga. Venelaste kaubareisid Lääne-Euroopasse olid äärmiselt harvad. Sagedamini sõideti Rootsi pealinna Stockholm ja selle provintside linnadesse Riiga, Tallinna ning Narva. Koos 1667. aasta kaubandusmäärustikuga võeti Venemaal vastu ka uus tollikord. Vene suurte tollimaksude üle olid rootslased kurnud juba Kärde rahu järel. Rootsi saadikute arvates olid venelased pannud kaupadele nii suure tolli, et kauplemine muutus mõttetuks. Tollimäär ulatus 20 protsendini. 1667. aastal tõusid tollid veelgi, kerkides 26

protsendini kauba väärtusest. Võrdluseks olgu öeldud, et Rootsi ülemereprovintside linnades tuli venelastel endil tasuda kaks protsenti kauba väärtusest. Samas tehti selge vahe kaupade osas, mis liikusid Arhangeliskisse ja mis üle Rootsi piiri. Viimati mainitud suunal olid tollimaksud suuremad. Ebakõla kahe poole vahel tekitas ka raha, milles tolli tuli maksta. Vene pool eelistas tasumist riigitaalrites ja tukatites. Rootslased soovistu soovinuks maksevahendina kasutada teisigi vääringuid. 1667. aasta kaubandusmäärustiku kõrvalproduktina oli Venemaal alguse saanud järjekordne võorastevastane kampaania.

Järgnevad paarkümmend aastat, sisuliselt 1683.–1684. a läbirääkimiseni, püüdis Rootsi diplomaatia kõrvaldada Venemaal kehtinud tolli-, liikumis- ja teisi Kärde rahu vaimu vastaseid kaubanduspiiranguid. Sisuliselt eduta, sest mida aasta edasi, seda pingelisemateks naaberriikide suhted läksid, isegi kuni sõjaahvardusteni 1674. aastal.

Mida kaebasid Rootsi alamad? Kurdeti, et kaupmehi peeti juba piiril kinni Vene vahtide poolt, kes nõudsid kinke ja annetusi. Ka olid piiriäärsed vojevoodid varmad kinke nõutama. Samuti tuli Venemaal reisimiseks vajalikke passe nõutada suurte andamite teel. Kaevati, et edasisõitu Novgorodist ja Pihkvast Moskvasse ning teistesse Vene linnadesse oli sageli Kärde rahulepingu vastaselt keelatud ja takistatud. Tihti tuli luba edasireisimiseks oodata kümme ja enamgi nädalat. Rahul ei olnud kaupade kontrollimisega. Kaubapakke avati hoolimatult, kaalumisel eksiti kaubaomaniku kahjuks, rahakursse ei arvestatud õiglaselt või määrati alusetult suur tollimaks. Juba mõne Vene linna turul olles lubati neil ainult selle linna kaupmeestega suhelda. Teiste linnade kaupmeestega, rääkimata välismaalastest, otsekontakti astuda ei saanud. See erines oluliselt praktikast, mida venelaste osas rakendati Soome lahe linnades, kus tsaari alamad said vabalt suhelda nii Rootsi kui ka väliskaupmeestega – inglaste, hollandlaste jt. Kaevati ka Venemaa liiklusolude ning sealsetel teedel kehtinud kõrgete veorahade üle. Takistati kaupade väljavedu, näiteks puidu jm metsamaterjali osas, või anti hea kauba asemel vähe kvaliteetset, mida oli võimatu Lääne-Euroopasse edasi müüa. Esile on toodud raskusi ja takistusi õigusemõistmisel Venemaal.

Alles vahetus tsaaritroonil 1682. aastal tõi naabermaade poliitilistesse suhetesse uusi positiivseid jooni. 1683. aasta oktoobris saabusid ootamatult Stockholmi Vene saadikud, kes rõhutasid Kärde rahulepingu ja teiste lepingute uue kinnitamise vajadust. 1684. aasta kevad-suvel jätkusid läbirääkimised Moskvas, kus lisaks varasemate lepingute kinnitamisele allkirjastati ka kuuest artiklist koosnev riikidevaheline kokkulepe, mille 5. ja 6. artikkel käsitlesid otseselt kaubandusküsimusi. Viimased olid siiski üsna deklaratiivsed, keskendudes eelkõige vastastikusele liikumisvabadusele ja õigusemõistmisele teineteise linnades. Mingit muutust rootslaste peamiste kaebepunktide osas ei tulnud ja need jäid Põhjasõja alguseni püsima. Mõningateks järeleandmisteks olid tsaarid Ivan ja Peeter siiski valmis. 1687. aastal lubati näiteks Armeenias kaupmeestel Arhangeliski asemel sõita Narva kaudu Lääne-Euroopasse.

Loomulikult saatsid ka Vene kaupmehed omalt poolt kaebekirju nii saadikute prikaasi kui ka Rootsi võimudele. Mida nemad esile tõid? Venelastele ei meeldinud jaekaubanduse keelamine Rootsi ja selle ülemereprovintside linnades, ei olnud rahul kaupade praakimisega, kusjuures Vene pool nõudis neile sobimatute seaduste ümbervaatamist ja muutmist. Samuti kaevati kohustuse üle kasutada Rootsi territooriumil liikudes kohalikke veomehi. Muidugi tuleb arvestada, et venelaste kaebused olid kergemad Tallinna, Narva ja Nyeni aadressil ning raskemad Riia osas, kuid siin olid ka arusaadavad Riia privileegidest tulenevad põhjused, mida Rootsi riik ignoreerida ei saanud.

Seega probleemid, mida Vene alamad esile tõid, olid kaubandustehnilist laadi ja ei tulenenud otseselt riikidevaheliste lepingute eiramisest Rootsi poolt. Praakimine oli kaubalinnade rutiinne tegevus ja Narvas tulenes see paljuski just venelastest endist, kes sageli püüdsid kinnistes pakkides Lääne-Euroopasse turustada vähe kvaliteetseid kaupu.

Mida öelda kokkuvõtteks? Kui nii poolaljatamisi küsida, kes kellega käis, siis on selge, et Rootsi käis Venemaaga, aga Venemaa Rootsi ei käinud. Rootsi Moskva-poliitika ei tulenenud julgeolekuvajadustest, vaid pigem oli see kõrvalprodukt riigi fiskaalsete vajaduste

rahuldamisel. Selleks oli aga vaja kontrollida Venemaa ja Lääne-Euroopa vahelist kaubandust, mis kulges nii üle Põhja-Jäämere kui ka Läänemere kaudu. Esimene kaubatee oli rootslastele kättesaamatu, seda ei suudetud ei sõjaliselt sulgeda ega ka diplomaatilisel teel peatada, veelgi vähem Läänemerele ümber suunata. Seetõttu oligi kogu Rootsi Venemaa-poliitika üles ehitatud Läänemere-kaubanduse edendamisele, mille koostisosadeks oli ühelt poolt tsaari alamatele, teiselt poolt lääne-eurooplastele selle kaubatee propageerimine. Samal ajal püüti oma alamatele tagada Venemaal kauplemistingimusi, milleks rootslastel oli õigus tulenevalt Stolbovo ja Kärde rahulepingutest. Venelaste Läänemere-teele meelitamiseks oli Rootsi valmis tegema mitmesuguseid järeleandmisi, nagu venelaste õigus Soome lahe linnades sõlmida teiste välismaalastega otse, ilma kohalike kaupmeeste vahendusega kaubatehinguid, kahele protsendile alandatud tollimäär jne, millised soodustused ei tulenenud ühestki rahulepingust. Venemaa selliseid järeleandmisi omal maal ei teinud, pigem mindi isegi vastuollu rahulepingutes sätestatud kauplemiskorraga. Rootsi ei vastanud venelaste piirangutele samade meetmetega. Otse vastupidi – oldi valmis täiendavateks järeleandmisteks.

Vaadates naabermaade suhteid on Rootsil 17. sajandil iseloomulik permanentne järeleandmiste poliitika. Tsaari alamaid loeti kõigest hoolimata eriliselt privilegeeritud välismaalaste hulka, lähtudes riikliku kaubanduspoliitika ehk derivatsiooniprogrammi elluviimise vajadusest.

Seega jäi 1580. aastate keskel Johan III sõnastatud Põhja-Jäämere ja Läänemere hõivamise ning kontrollimise programm paljuski deklaratiivseks. See oli rooslaste suur unistus, et Vene kaubandus hakkab kulgema ainult üle Läänemere. Selle, millega Rootsi ei saanud hakkama 150 aasta jooksul, lahendas tsaar Peeter kiirelt. Pärast Peterburi rajamist omaaegse Nyeni kohale 1703. aastal andis ta 1708. aastal oma kaupmeestele korralduse kaubelda ainult Peterburis ning venelaste ümberorienteerumine ja ümberkolimine Läänemerele võttis nüüd ainult kümme aastat aega.

T

Olulisem teemakohane kirjandus:

1. Ekonomiska förbindelser mellan Sverige och Ryssland under 1600-talet (Dokument ur svenska arkiv). Stockholm 1978.
2. Õkonomičeskie svjazi meždu Rossiej i Švedsiej v XVII v. Dokumenty iz sovetskikh arhivov. Moskva–Stokgol'm 1978.
3. Russko–Švedskie ekonomičeskie otnošenija v XVII veke. Sbornik dokumentov. Moskva–Leninograd, 1960.
3. Artur Attman. Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik 1558–1595. Lund 1944.
4. Artur Attman. The Russian and Polish Markets in International Trade 1500–1650. Göteborg, 1973.
5. Artur Attman. The Struggle for Baltic Markets. Powers in Conflict 1558–1618. Göteborg 1979.
6. Artur Attman. Den svenska Östersjöpolitikens arkitekt. In: Vetenskap och omvärdering. Till Curt Weibull på hundraårsdagen 19. augusti 1986. Göteborg 1986. S. 19–31.
7. Helmut Piirimäe. Kaubanduse küsimused Vene–Rootsi suhetes 1661–1700. a. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 113. Tartu 1961.
8. Arnold Soom. Die Politik Schwedens bezüglich des Russischen Transithandels über die estnischen Städte in den Jahren 1636–1656. Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused. XXXII. Tartu 1940.
9. Igor' P. Šaskol'skij. Õkonomičeskie otnošenija Rossii i Švedskogo gosudarstva v XVII veke. S.-Peterburg 1998.
10. Klaus Zernack. Studien zu den schwedisch-russischen Beziehungen in der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts. Teil I. Die diplomatischen Beziehungen zwischen Schweden und Moskau von 1675 bis 1689. Gießen 1958.
11. Stefan Tröbst. Handelskontrolle – "Derivation" – Eindämmung: schwedische Moskaupolitik 1617–1661 (Veröffentlichungen des Osteuropa-Instituts München: Reihe Forschungen zum Ostseeraum, Bd. 2). Wiesbaden 1997.